

Tranzicija: dva desetljeća života na tržištu

„Živimo u doba tranzicije, u nesigurno vrijeme koje će vjerojatno potrajati do kraja ovog stoljeća. Tijekom tog razdoblja bit ćemo dovedeni u iskušenje napustiti neke ustaljene principe i opredjeljenja koji su se pokazali ispravnima u teškim vremenima prošlih generacija. Ne smijemo popustiti pred ovim napastima.“

Jimmy Carter,
bivši predsjednik SAD, dobitnik Nobelove nagrade za mir,
u oproštajnom govoru izrečenom prije točno 30 godina

UVOD

Otkada je ovaj dio Europe prije oko dva desetljeća raskrstio s (tada neupitno) mrskim komunizmom, te s veseljem i nadom ušao u proces tranzicije u tržišno gospodarstvo, veličanstveno Tržište postalo je početak i kraj, otac i majka sveukupne društvene stvarnosti, ne samo ekonomske. Još uvijek nedovršenom tranzicijom tzv. tržišni principi postali su univerzalni, sveprimjenjivi, i zapravo jedini relevantni u društvu. Sve je istrgnuto iz dotadašnjeg oblika postojanja i bačeno na tržište, odnosno Tržištu pod noge: proizvodi i usluge, obitelji i pojedinci, znanost i umjetnost, životi i sudbine. Idoli ponude i potražnje upravljaju svime, i kaže se da pri tom nisu ni surovi ni dobrohotni, oni jednostavno *jesu*. Tržište svemu lijepi bar-kod i cijenu, sve gura na tezulju, sve procjenjuje, i određuje što je vrijedno, a što nije. Pojedincu, koji je od čovjeka „evoluirao“ u potrošača, hipnotički sugerira kako je ono nepogrešivo i sveravnajuće. Tržište je postalo *apsolutno*, rekao bi američki sociolog B. Barber.

Danas, u ranoj punoljetnosti života „na tržištu“, mnogi nisu u stanju razlučiti dvije vrste nostalgije; jednu za minulom mladošću i bezbrižnim danima djetinjstva, i drugu za totalitarnim sustavom u kojemu je sloboda govora bila kažnjavana robijom. Samo zato što se i jedno i drugo događalo u isto vrijeme, danas se može čuti kako je „u Jugoslaviji bilo dobro, pa i bolje nego sada“, sve pospješeno psihološkim mehanizmom koji iz pamćenja potiskuje negativno, a (pre)naglašava pozitivno obojena sjećanja. U svakom takvom sustavu Veliki Vođa (bio on Staljin, Saparmurat Turkmenbaši, ili Tito) uzurpira ulogu tržišta, pa Vođa baždari, važe i odjeljuje vrijedno od bezvrijednoga. „Otac nacije“ proklamira što je lijepo, što je dobro, i što treba, a što ne treba svima je savršeno jasno (zucnuti išta protiv njega). Smrću diktatora njegovu ulogu preuzima neka dojučerašnja marioneta i ulizica, koja uvijek iznova žvače Vođine parole, sve dok se do kraja ne potroše i izgube svako značenje. Pojedinaac nema gotovo nikakvu moć odlučivanja, te netko drugi za njega razmišlja i prosuđuje: i što će odijevati, i što će jesti, i gdje će raditi, i što će mu se „svidati“. Izboru nema ili je trivijalan; kako u potrošačkom životu (Trabant ili Yugo, *Startasice* ili ništa, itd.), tako i u društvenom (šuti ili ćeš u zatvor).

Ovakvi sustavi prije ili kasnije moraju kolabirati, jer ih na životu održavaju ideološke infuzije poluistinama, odnosno obmanama (a koje prije ili kasnije presuše i bivaju prokazane), i kateterizacije nusproizvoda jednoumlja; mračne prljavštine s kojom se Vođa i njegovi aparatčici nisu kadra suočiti (a koje vape za rasvjetljavanjem i čišćenjem). Čim se infuzije i kateteri odspoje, i čim se pojedincu

dopusti mogućnost samostalnog odlučivanja o vlastitoj sudbini, on odlučuje kako ne želi takav život. Povijest je nedvojbeno zapisala: na slobodnim izborima, odnosno referendumima građani su iskazali kako žele promjenu. Prije okruglih dvadeset godina 98,8% hrvatskih građana zaokružilo je kako ne žele ostati u Jugoslaviji. Negdje između redova ujedno su glasovali i za tržišnu ekonomiju, iako to uopće nije bilo referendumsko pitanje. I, što (nam) se dogodilo?

Pale su komunističke ideje centralno upravljane planske privrede, u kojoj zarđali birokratski aparat izračunava koliko će radnička klasa popiti kave u sljedeće tri godine, pa ako krivo izračuna (točnije: *kad* krivo izračuna) nastanu stometarski redovi pred trgovinama, podmićivanja odgovornih u lancu distribucije, i procvat šverca, a ustoličeno je tržište kao jedini mehanizam procjene vrijednosti, i igle, i lokomotive, i svega između. Uzde su pukle; sloboda, napokon sloboda! Dolje plan, živjelo tržište! Nakon početne euforije i udisaja punim plućima zrak je postao težak i ustajao, a ozračje oporo – tržište je mutiralo i postalo Tržište; idol, božanstvo koje zamjenjuje Velikog Vođu, pa kalkulira cijene kruha i mlijeka, rada i mirovine, abortusa i eutanazije. Sad Tržište veliča gladijatore, gazi nemoćne i grli gramzive, a mnogi se pitaju: „Zar smo tomu težili? Nije li nam prije bilo bolje? Onda smo bar znali pravila igre, a na koga sada da se žalimo? Na Tržište?!“

GLAVNI TEKST

Stigla je 2011. godina, u kojoj će se obilježavati dvadesetogodišnjica mnogih bitnih događaja na tlu Hrvatske. Godina 1991. bremenita je poviješću: te godine, 22. veljače Sabor RH prihvatio je Rezoluciju o razdruživanju sa SFRJ, 31. ožujka pao je prvi život u borbi za samostalnost (Josip Jović), 19. svibnja održan je referendum (glasovalo 83,6% birača, od toga 1,2% za ostanak Hrvatske u Jugoslaviji), 25. lipnja Sabor donosi Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti RH (dva dana kasnije započeo je petodnevni rat u Sloveniji: stotinjak poginulih), 2. kolovoza Sabor je dao povjerenje Vladi u kojoj je sudjelovala i oporba (Vlada nacionalnog jedinstva – dakle može se!); u ljeto agresija na Hrvatsku prerasta u totalni rat, započinju napadi na Vukovar i mnoge druge hrvatske gradove, 4. studenog na Konvenciji u Haagu Srbija i Crna Gora odbijaju europski prijedlog o rješenu krize u SFRJ (prijedlog se temeljio na priznavanju republičkih granica kao granica novih država), 18. studenog pada Vukovar, istog dana u Škabrnji i Nadinu masakrirano je oko sto hrvatskih civila, a do kraja godine u Hrvatskoj je bilo oko pola milijuna izbjeglica i prognanika. Obilježavanje ovih (i drugih) obljetnica svakako će biti i prilika rezimirati što je dobro, što loše, a što uopće nije učinjeno u hrvatskoj ekonomiji i društvu u protekla dva desetljeća, ne bježeći od realnosti.

Dakle, ova godina bit će nabijena snažnim sjećanjima. No, mnogi se ne sjećaju ničega - danas u Hrvatskoj živi oko 940.000 osoba rođenih nakon 1991. godine; skoro svaki četvrti građanin o tom vremenu zna samo ono što je progutao iz medija, odnosno ono što su mu drugi pričali. S druge strane, oni koji su osobno proživjeli navedene događaje sigurno pamte i ogroman naboje, snažnu pozitivnu energiju i zanos koji su tada kolali u hrvatskom narodu. Unatoč svim nedaćama postojala je svjesnost o povijesnom značaju trenutka, kao i čvrsta vjera u bolju budućnost Hrvatske kao samostalne države. U to krvlju zanavijek obilježeno doba, u pozadini, iza prvih linija bojišnice, otpočela je još jedna transformacija – proces tranzicije iz real-socijalizma u kapitalizam. Podrazumijeva se, rat je samo pogoršao taj, ionako sam po sebi, zahtjevan društveni preobražaj.

Promatrajući iz današnje perspektive, prijelaz – ta famozna *tranzicija* – kao da je rađena prema udžbeniku „Kako *ne* provoditi tranziciju: 66 načina za upropaštavanje gospodarstva“. Na svu sreću,

odgovorni su reformatori ovu knjigu pročitali samo dopola (kao i inače), pa bi bilo potpuno preuveličavanje reći kako je Hrvatska upropaštena u ovo relativno kratko vrijeme. Ipak, ekonomski položaj Hrvatske sasvim sigurno nije ni blizu željenome ili prihvatljivome. Prema jednom istraživanju (provedeno krajem listopada 2010., 743 ispitanika, agencija Mediana Fides) preko 90% građana nezadovoljno je stanjem u zemlji; uračuna li se i postotak moguće pogreške brojka je svejedno zabrinjavajuća. Dvadeset godina nije malo, ali nije ni puno za sunovrat iz euforije u stanje ekonomske, političke, čak i svedruštvene depresije. Kako se dogodio toliki preokret?

Otkud ova depresija?

Samrtni hropci Jugoslavije i posljedična tranzicija događali su se u određenom povijesnom kontekstu kojega se ne smije zanemariti, i koji objašnjava mnogo toga, a osobito ekonomsku krizu u kojoj se Hrvatska danas nalazi. Uzroci opće depresije dvojaki su: jedan dio odgovornosti leži na vanjskim (inozemnim) čimbenicima, a drugi, jasno, na domaćima.

Ne odlazeći preduboko u prošlost, počeci sežu u 1970-te godine i ondašnju krizu koju su stvorile države izvoznice nafte (članice OPEC). Cijena je nafte skočila preko 400%, i bacila dobar dio svijeta u recesiju, inflaciju, nezaposlenost, i u sto drugih problema. Tada izranja struja tržišnih fundamentalista (M. Friedman i ostali), koji rješenje problema vide u oštroj i potpunoj liberalizaciji, deregulaciji, i privatizaciji, odnosno u prekidu svake intervencije u rad tržišta. Ronald Reagan i Margaret Thatcher prihvaćaju ove ideje, okreću se neoliberalizmu, i "stimuliraju" manje snažna gospodarstva na prihvaćanje istih ideja. Na prijelazu 1980-tih u 1990-te ruši se željezna zavjesa i dotad kolosalni Sovjetski savez, a s njima i jedini konkurent kapitalizmu – komunizam. Veličanstveni trijumf kapitalizma i fešta na sprovodu centralno-planske privrede dali su vjetra u leđa neoliberalizmu: konj koji pobjeđuje ne mijenja se. Šepava i *trabantizirana* gospodarstva srednje i istočne Europe željela su neone i šarenilo trgovačkih polica „razvijenog“ Zapada, ali nije bilo novaca. Odakle krenuti?

U pomoć slijeću "stručnjaci" MMF-a i Svjetske banke (J. Stiglitz, nobelovac, profesor koji je predavao na sveučilištima Yale, Stanford, Oxford, Princeton, a trenutno je na Columbiji, svjedoči kako su ovi „eksperti“ često bili trećerazredni studenti), i posrnutim ekonomijama savjetuju šok-terapiju; brzi, instant prijelaz u kapitalizam: liberalizaciju i deregulaciju tržišta, te privatizaciju javnog sektora – sve *odmah*, bez odlaganja. S druge strane stajali su zagovaratelji *gradualizma*: postupnog primjenjivanja tržišnih principa, nakon uvođenja funkcionalnih institucionalnih okvira (prije svega vladavine prava), bez prečica. Treba li reći, između ove dvije tranzicijske strategije pobijedila je prva, i zemljama srednje i istočne Europe, pa tako i Hrvatske, nametnut je javnosti dobro poznat (i omražen) model privatizacije i liberalizacije.

Liberalizirani su tokovi trgovine, što je širom otvorilo vrata uvozu strane kvalitetnije i tehnološki naprednije robe, i u startu onemogućilo razvoj domaćih proizvodnih kapaciteta. Liberalizirani su i tokovi novca, a to je omogućilo stranim vlasnicima kapitala (jer se domaći po nulama na bankovnim računima sa ovima uopće nisu mogli mjeriti) jeftinu kupnju najvrjednije domaće imovine. Javna, nacionalna dobra, državno obiteljsko blago prelako je palo u ruke stranaca i politički podobnih: radikalan je primjer Rusije u kojemu izvori nafte i plina nejednom više nisu bili baština cijele nacije – nego privatni, u rukama tzv. oligarha. (Kasnije se pokazalo kako je od modela vlasništva daleko važniji model upravljanja; manje je bitno je li vlasnik tvornice Ante Perić, Alex

Schwarz, ili Republika Hrvatska, nego izvlači li vlasnik dobit na Djevičanske otoke ili ju reinvestira, zapošljava li sposobne ili podobne.) Usput budi rečeno, države koje nisu prihvatile "šok-terapiju" u tranziciji su prošle daleko bolje (npr. Kina, Indija, Češka, Slovenija).

Hrvatska tada nije imala izbora između šok-terapije i gradualizma. Čak i da rata nije bilo, Jugoslavija je u nasljeđe ostavila gospodarstvo opterećeno inflacijom, i poduzeća-mastodonte koji su ustvari bili socijalne institucije, a ne ekonomsko-proizvodne: primarni im je cilj bio zapošljavanje narodnih masa. Pri tom je kvaliteta proizvoda bila manje bitna; važno da se nešto radi, a plasman je ionako bio osiguran planom. No, takve paradigme u kapitalizmu ne funkcioniraju. Nije tada bilo ni snage, ni mogućnosti, ni odlučnosti, pa su tranzicijski aranžmani s MMF-om uređeni po principu *uzmi-ili-ostavi*, i Hrvatska u tom procesu nije imala nikakvu pregovaračku moć. Slično kao što klijenti domaćih banaka ne mogu birati hoće li ili neće biti „oderani“ kada uzimaju kredit, i čim su prošli kroz vrata banke znaju što ih čeka, tako ni Hrvatska nije mogla birati uvjete po kojima će uzeti novac od MMF-a. Tada su krenula zaduženja na međunarodnom tržištu kapitala, a na pogonskom gorivu stranih kredita hrvatsko se gospodarstvo pokrenulo uz lijepe stope rasta.

I taman kad je krenulo, puče blok motora. Logika neoliberalista je otprilike sljedeća: dopustimo alkoholičaru da sjedne za volan, jer jednom kada doživi nesreću, i kada se mjesecima bude oporavljao u bolnici, shvatit će kakvu je glupost učinio, i više ju neće ponavljati. No, iskustvo je pokazalo (kriza započeta 2008. u dobroj je mjeri preslika 1929.) da je alkoholičar, čudna li čuda, sklon alkoholu, i da će, čim izađe iz bolnice, kada više ne bude pod nadzorom, odmah skrenuti u najbližu krčmu, pa opet uzeti ključ u ruke. U skladu s tim, sustav koji se temelji na egocentrizmu, i čija je vrijednost isključivo profit, cilja (sasvim logično) prvo na profit. Kao što pijanac žudi za alkoholom, kapitalizam žudi za profitom, a ako ga nitko i ništa u tome ne sputava (prema savjetima neoliberalista) profit postaje cilj koji opravdava sredstvo. Kada se taj cilj ostvaruje, odnosno kada se enormno zarađuje (kao što je to bio slučaj u razdoblju do 2008.), novac udara u glavu, a zdrav razum nestaje. Nekrolog diktature neoliberalizma počeo se pisati prije tri godine, kada su vodeće svjetske sile bagerima zgrabile u džepove poreznih obveznika, kako bi iz blata izvukle privatne gubitke bogate manjine, koja se "zaigrala" tuđim novcem. Tada je postalo jasno da su profiti privatni, a gubici javni (!), te da Tržište prepušteno sebi nije u stanju samokontrolirati se. Konstantno zanemarivanje rizika dovelo je do sloma tržišta nekretnina i do globalnog zastoja u prometu kapitala, u kojem je, negdje daleko u koloni, zaglavila i hrvatska ekonomija, što zbog vlastite odgovornosti, što zbog navedenih eksternih utjecaja. Sada goriva nema: kreditna je slavina zavrnut, i može ju se otvoriti jedino uz visoke kamatne stope.

Bez obzira na evidentne vanjske čimbenike koji su dijelom uvjetovali suvremeni položaj hrvatske ekonomije, unutarnji faktori snose daleko, daleko veću odgovornost. *„Sve je u Hrvatskoj zdrobljeno, pretvoreno u zgode, u epizode, u djelovanje raznih interesnih grupa – u kojima se nadmeću pojedinci, svaki za svoj račun – i nema drugih mjerila i nema drugih ciljeva; samo se još trivijalne fraze patetično prikazuju kao nada nacije...”* - riječi su Vlade Gotovca, napisane prije 11 godina, a zvuče kao jučer izrečene; tim više dobivaju na snazi i udaraju poput malja u čelo svakoga tko je bio u nekoj poziciji moći, a taj je položaj tratio za dnevno-politička kalkuliranja, osobne probitke, podmetanja i gadarije, umjesto za opće dobro. Svi su jednako odgovorni, od portira do direktora?! Ne, ni slučajno. Kome je više dano, više će se od njega i tražiti (usp. Lk 12, 48).

Jugos...fera?!

Tranzicija nije gotova, nije završena. Zapravo, vjerojatno nikada neće ni biti, jer ni kapitalizam nema nekakvog svog konačnog oblika – on se neprestano mijenja, dorađuje i prepravlja, što u detaljima, što u većim crtama. Tako je dva desetljeća nakon propasti Jugoslavije ovdašnje Tržište dobilo novi nadimak; netko ga je prozvao *Jugosferom*. Sve se ove narode i države opet nastoji svesti pod jedan (politički) zajednički nazivnik, očito ne hajući kako je za raspad bivše države i nezavisnost plaćen danak u krvi.

Ovime se simbolički zatvorio stari i otvorio novi povijesni ciklus; od komunizma tranzicijom u kapitalizam, od zajedničke države do zajedničkog tržišta. Kad već diktatura proleterijata nije uspjela integrirati, ujediniti, ili barem spriječiti ratove (ako ništa drugo) naroda „od Đerdapa pa do Jadrana“, to isto pokušat će diktatura Tržišta. Stoga je kreacija *Jugosfere* savršeno prikladan znak ovoga vremena, još jedan dokaz o apsolutizmu nad-svetinje na oltaru kapitalizma: Tržišta.

OKVIRI:

Tržište i društvo

U komunizmu se naglasak stavljao na kolektivno, pritom slonovski gazeći individualna ljudska prava, od učiteljskog ismijavanja vjernika u školskim klupama, do užasa Stare Gradiške i Golog otoka. Ovaj kolektizam svoje vrste tobože je ciljao na opće dobro zajednice (kolektiva), ali je prije svega gađao interese jedne i jedine Partije-majke. Inauguracijom božanstva/idola Tržišta u procesu tranzicije opće je dobro opet zaboravljeno. U centar pažnje uglavio se građanin pojedinac (*potrošač*) i njegova prava; zavladao je individualizam, dok je kolektivno bačeno u treći plan. Dimenzija društvenosti koja je u komunizmu ipak donekle postojala, pa makar i u iskrivljenim oblicima, a koja se manifestirala u kojekakvim paradama, sletovima, svakovrsnim sastančenjima, prvomajskim proslavama i sličnome, kronično nedostaje kapitalizmu. Sukladno ovome, američki ekonomist L. Thurow u knjizi *Budućnost kapitalizma* piše: "*U ideologiji kapitalizma i liberalne demokracije sloboda pojedinca ima prednost pred obvezama prema zajedničkome dobru... U tom sustavu ne postoje nikakve društvene obveze*", a njegov kolega J. K. Galbraith domeće: "*Prepuštene same sebi tržišne sile ne rade za opće dobro, osim za dobro moćnih*" (iz knjige *Nova industrijska država*).

S tim u svezi, iz trijumvirata *sloboda-jednakost-bratstvo*, kojega je iznjedrila francuska revolucija, a koji je ugrađen u sve suvremene svjetske ustave, moćno je Tržište sasvim izopćilo *bratstvo*, a i *jednakost* je na izdisaju. Stanjivanjem i osiromašenjem srednjeg sloja, i koncentracijom

moći (novaca) u rukama bogate manjine jednakost građana potkopava se svakodnevno. Ovom ambijentu blisko, u biti prelijepo geslo *bratstvo-jedinstvo* eksploatirano je i posve iscrpljeno, jer su partijski klonovi Vlada Tepeša iz njeg' isisali svako značenje. No, ljudi čeznu za njegovim izvornim, stvarnim poimanjem i sadržajem, jer čovjek je društveno biće (Aristotel bi rekao *zoon politikon*). Materijalizam i pohlepa su iz kategorije mâna promovirani u kategoriju vrlina, a novozavladale principe konkurentnosti i tržišnog nadmetanja savršeno opisuje T. Hobbes (jedan od utemeljitelja klasičnog liberalizma): „*čovjek je čovjeku vuk*“. I to je tranzicija: od brata do vuka u par koraka.

U tržišnoj ekonomiji društvo je rascjepkano i atomizirano na individualce, a pojedinac biva usamljen, otuđen, izoliran. Živi na relaciji kuća – posao, posao – kuća; u virtualnom svijetu internetskih društvenih mreža (Facebook, Twitter,...). Ondje ima stotine „prijatelja“, a slijep je pred činjenicom da sjedi potpuno sam pred računalom. Zaštita ljudskih prava (manjinskih, dječjih, ženskih,...) jedna od je ključnih vrijednosti kapitalizma. No, deklarirana prava može ostvariti onaj tko ima novac, jer zaista ući u stvarnu vladavinu prava znači preskočiti dvometarsku barijeru odvjetničkih tarifa, i u domaćem pravosudnom sustavu u razumnom roku ishoditi funkcionalnu presudu (Sizife dragi, bio si amater). Stoga, svoje interese prvo uspijevaju ishoditi oni bogatiji: u tržišnoj ekonomiji u kojoj se novac nameće kao jedino mjerilo vrijednosti, bogataši imaju ključ za sva vrata. Umreženi su u kojekakve interesne grupe i organizacije, koje katkad nose dvosmislene, poluprijeteće nazive; u uvjetima visoke i rastuće nezaposlenosti nazvati se udrugom poslodavaca odlično utjeruje strah u kosti. A da su vlasnici kapitala postali društveni kolovođe, zorno pokazuje realnost života u kojem čelnik Hrvatske udruge poslodavaca, skoči – *hup* – u Vladu, bez po' muke. Iz debele u deblju fotelju. Da je živ, Marx bi vjerojatno cupkao likujući: „Rekao sam vam, rekao sam vam...!“

Pa ipak, ne treba se previše čuditi nad potpunom transformacijom društva u procesu tranzicije. Izmjena načina funkcioniranja tržišta nemoguća je bez izmjene načina funkcioniranja društva. J. Beckert (njemački sociolog) ističe kako se „*djelovanje tržišta može razumjeti samo u širem kontekstu društva*“, a N. Fligstein (njegov američki kolega) piše: „*Tržišta su društveni konstrukti koji odražavaju jedinstveno političko-kulturno ustrojstvo poduzeća i nacija*“. Radikalna promjena ekonomskog sustava neizbježno je morala dovesti i do društvenih potresa, a tremori i podrhtavanja traju, očito je, i dvadeset godina.

Izlaz? Rješenja?

Suvremeni svijet sve hoće sad ili odmah: uspjeh u 7 koraka, dijeta u 5 dana, 6 brzih načina za ovo i ono; ali brzih i jednostavnih rješenja za izlazak iz hrvatske tranzicijske depresije nema. Ako je individualizam tvrde tržišne ekonomije doveo do rascjepkanosti (odnosno atomiziranosti) društva, onda je potrebno pronaći ljepilo (odnosno kemiju) koja bi dovela do integracije, ujedinjenja. Njemački sociolog U. Beck (među ostalima) predlaže aktiviranje civilnog društva koje bi bilo protuteža diktaturi Tržišta. Civilno društvo čini većina stanovnika, a većina je trenutno uglavnom pasivna, inertna i povučena, s tim da je takvo stanje za one na poziciji moći poželjno, jer su građani u ovakvom raspoloženju pijuni kojima je lako upravljati, „ovce“ koje pastir jednostavno kontrolira.

Rješenje problema sveopće pasivnosti je istodobno i banalno jednostavno, i najteže moguće, a to je aktiviranje. Udruge, savezi, klubovi, udruženja, zadruge, unije, sindikati – samo su neki od oblika

artikulacije glasova mase. Pasivnost, apatija, šutnja, beznađe, manjak građanske hrabrosti – gnojiva su njive tržišnog fundamentalizma, i jamče kontinuitet (i širenje) socio-ekonomske depresije. Što to jedan građanin uopće može učiniti? – pitanje je koje iz korijena želi iščupati i natruhe svakog pomaka, svake inicijative. Može se probuditi, postati svjestan, i poslušati glas savjesti – to je prvi korak. A putovanje od tisuću kilometara započinje jednim takvim, kažu Kinezi, koji očito znaju što rade.

Starci = otpad?!

I u Indiji se nedavno pojavio „*granny dumping*“ (doslovan, ali ne baš i najprikladniji prijevod bio bi *odlaganje bakice*). To je pojava kada mlađe generacije svoje starije nemoćne roditelje ostavljaju na smetištima (doslovce), ili u boljem slučaju u bolnicama. Odvezu ih ondje žive, nadaju se da će ubrzo umrijeti, te da im se neće vratiti, i "problem riješen". U zemlji u kojoj je starost bila pojam za mudrost, prodorom kapitalizma i tržišnog mentaliteta starci su postali neproduktivni teret, balast. Tržište im je priljepilo deklaraciju i cijenu: škart, nula. Nije to novost na „razvijenom“ zapadu, izraz „*granny dumping*“ skovao je 1991. jedan američki novinar u čikaškom dnevnom listu, baš prije dva desetljeća, u isto ono doba kada je Hrvatska napuštala Jugoslaviju, pod teretom rata tražila međunarodno priznanje, i radosno hrlila ususret tržišnom fundamentalizmu.

U raj bez po muke

U starih Rimljana, lustracijom se nazivao obred čišćenja od grijeha; u suvremeno doba tako se naziva postupak kojim se u postkomunističkim zemljama iz javnih službi i političkog života isključuju predstavnici stare vlasti. Promatrajući danas tranzicijske procese, svakako treba žaliti što lustracija nikad nije provedena, čime je nekima omogućen (teološkim rječnikom) raj bez čistilišta. Slično kao što se sada "pegla" odgovornosti za ratove od Slovenije do Kosova, pa su "svi krivi, i svak' bi se svakom trebao ispričati", tako je i tranzicija bez lustracije zapravo isforsirana „sve-hrvatska pomirba“ bez ikakvog stvarnog, iskrenog kajanja odgovornih za zločine. Može li što dobro iz toga izaći, pokazat će vrijeme. Bilo kako bilo, Bosna i Hercegovina prikladan je primjer države nastale pod patronatom parole „mir, mir, nitko nije kriv“ (točnije „mir, mir, svak' je kriv“), a disfunkcionalnost ove zemlje postala je notorna, primjer za udžbenike (samo jedan primjer: 41 ministarstvo za 4,6 milijuna stanovnika!).